

УДК 81  
ББК 81.2-3

**НАҚШИ КАЛИМАҲОИ  
МАТРУК ДАР ТАШАККУЛИ  
КОМПОЗИТҲОИ НАВЪИ  
ТАТПУРУША ДАР  
НАЗМИ БЕДИЛ**

**Олимҷонов Мӯсо Обидович**, дотсенти  
кафедраи забони тоҷикии МДТ-и  
«Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи  
академик Б.Ғафуров»  
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**РОЛЬ АРХАИЧНЫХ СЛОВ В  
ОБРАЗОВАНИИ КОМПОЗИТОВ  
ТИПА ТАТПУРУША В  
ПОЭЗИИ БЕДИЛЯ**

**Олимҷонов Мӯсо Обидович**, доцент  
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ  
имени академика Б. Гафурова»  
(Таджикистан, Худжанд)

**THE ROLE OF ARCHAIC  
WORDS IN THE FORMATION  
OF COMPOSITES PERTAINING  
TO TATPURUSHA TYPE  
IN BEDIL'S POETRY**

**Olimjonov Muso Obidovich**, Associate  
Professor of the department of Tajik language  
under SEI «KShU named after academician B.  
Gafurov (Tajikistan, Khujand)  
E-MAIL: [Olimi73@mail.ru](mailto:Olimi73@mail.ru)

**Вожаҳои калидӣ:** таркиби лугавӣ, калима, калимаҳои матрук, Бедил, композит, татпуруша, компонент, қолаб

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи вижаҳои қорбурди композитҳои навъи татпуруша дар назми Мирзо Бедил ихтисос дорад. Муаллиф баъди таҳқиқи калимаҳои мураккаби шоир онҳоро аз рӯи дараҷаи қорбурд ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: 1) композитҳои маълум; 2) композитҳои матрук. Муаллиф бар ин бовар аст, ки бархе аз компонентҳои композитҳо дар ҷараёни инкишофи забон ранги архаистӣ гирифтаанд. Композитҳои матрукро вобаста ба он ки кадом ҷузъи онҳо матру аст, муаллиф ба се даста ҷудо мекунад: 1) композитҳое, ки ҷузъи аввали онҳо архаистист; 2) композитҳое, ки ҷузъи дувуми онҳо архаистист; 3) композитҳое, ки ҳар ду ҷузъи онҳо архаистист.

Таҳқиқи мавод муаллифро ба бардоште расонидааст, ки композитҳои гурӯҳи якум дар назми Мирзо Бедил беитар дучор мешаванд. Аз таҳлили истифодаи компоненти композитҳо маълум мешавад, ки Бедил аз рӯи зарурат на танҳо калимаҳои арабии архаистӣ, балки гоҳо вожаҳои аслии тоҷикии камистифодаро низ ба қор гирифтааст.

Маҷмӯан, муаллиф ба ин фикр аст, ки композитҳои матрук дар ашъори Бедил кам буда, аксари онҳо маҳсули тахайюли шоиранд, зеро дар фарҳангҳои тафсири дучор намеоянд.

**Ключевые слова:** поэзия Мирзо Бедия, композиты типа татпуруша, лексический состав, распространённые композиты, архаичные композиты, компоненты композитов

Изучается степень использования композитов типа татпуруша в поэзии Мирзо Бедия. После изучения фактического материала, состоящего из композитов, содержащихся в поэзии Бедия, он разделён на две группы: 1) распространённые композиты; 2) архаичные композиты. Сформулировано мнение, что некоторые компоненты композитов в процессе развития таджикского языка

стали архаичными. Архаичные композиты согласно тому, какой именно компонент слова имеет архаичный облик, делятся на три группы: 1) композиты, первый компонент которых имеет архаичный характер; 2) композиты, у которых имеет архаичный характер второй компонент; 3) композиты, у которых архаичны оба компонента. В целом обосновано мнение, что архаичные композиты в поэзии Бедили малочисленны и многие из них являются результатом творчества самого поэта, так как не встречаются в толковых словарях.

**Key words:** *Mirzo Bedil's Poetry; composites of tatpurusha type, lexical composition, extended composites, archaic composites, components of composites*

*The article dwells on a degree of using the composites pertaining to tatpurusha type in Bedil's poetry. Having studied the respective material consisting of the composites contained in Bedil's poetry the author divided them into two groups: 1) extended composites; 2) archaic composites. He has formulated a thesis running to the effect that some components of composites become archaic in the process of Tajik language evolution. Archaic composites are divided into three groups according to an archaic aspect a word component possesses: 1) composites whose first component is of archaic character; 2) composites whose second component is of archaic character; 3) composites whose both components are archaic. Upon the whole, the author substantiates the opinion that archaic composites in Bedil's poetry are occurred scantily and many of them are traced back to the creation of the poet himself as they aren't found in interpretation dictionaries.*

Таҳлилу омӯзиши вижагиҳои калимасозии ашъори Мирзо Бедил собит менамояд, ки композитҳои назми шоирро аз рӯи дараҷаи қорбурд ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: 1) композитҳои маъмул; 2) композитҳои матрук ва ё архаистӣ. Маводи мавҷуда нишон медиҳад, ки калимаҳои маъмул зиёдтар аз калимаҳои матруканд.

Хусусияти архаистӣ гирифтани калимаҳои мураккаб вобаста ба дараҷаи қорбурди компонентҳо мебошад. Аз ин нуқтаи назар калимаҳои мураккабро ба се зергурӯҳ тасниф намудем: 1) композитҳои, ки ҷузъи аввали онҳо архаистист, мисли *бахяфарсо*, *бахладор*, *бахлапӯш*, *вадиатхона*, *васотатнома*, *воҳидиятнаво*, *канносхона*, *маъдалатишӯён*, *муовадатоҳанг*, *муҳаррафноз*, *таайюнсаро*, *тақайюдоғоз*, *талвиннигор*, *таносухном*, *таяммуморзу* ва ғ.; 2) композитҳои, ки ҷузъи дувуми онҳо архаистист, чун *абҷаднишӯш*; 3) композитҳои, ки ҳар ду ҷузъи онҳо архаистист, мисли *таҷаррудохта*. Дар композитҳои мазкур яке аз компонентҳо ва ё ҳар ду ҷузъ дар даврони баъдии инкишофи забон матрук шудаанд ва боиси, дар маҷмӯъ, матрукгардии композит шудаанд.

1. Композитҳои, ки ҷузъи аввали онҳо архаистист. Ин гурӯҳи калимаҳо нисбатан зиёдтаранд, чун *алаташзан*, *асмоқушо*, *бурудатсӯз*, *вараъсӯз*, *идборписанд*, *инбисотнавоз*, *инқисомпазир*, *қулзумошом*, *муствақбаландеш*, *насақоро*, *рабтофарин*, *самумпарвар*, *тақаддусҷӯш* ва ғ. Воқеан ҳам, вожаҳои *алаташ*, *асмо*, *афаф*, *бурудат*, *вараъ*, *идбор*, *инбисот*, *инқисом*, *қулзум*, *муствақбал*, *насақ*, *рабт*, *тақаддус* ва ғ. калимаҳои адабии китобиеанд, ки дар даврони баъдии инкишофи забон хусусияти архаистӣ касб намудаанд. Дар натиҷа композитҳои бо ин ҷузъҳо ташаккулёфта ранги архаистӣ гирифтаанд.

Вожаи *алаташ* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги форсӣ»-и Муин дучор намешавад. Аллома Деххудо дар «Луғатнома» калимаи мазбууро «ташнағӣ ва ташна шудан, бисёр ташнаам, маро ташнағӣ аст» [4, 1, 217] тафсир додааст. Дар назми Бедил низ ба ин маънӣ дар маснавии «Гилисми хайрат» дар таркиби композити *алаташзан* дучор омад:

*Чигар шуд мичмаре оташбадоман  
Нафас мавчи саробе алатишзан. [ч.3, 471]*

Бояд таъкид сохт, ки чузъи дувуми композит - *задан* ба маънои «хучум кардан, ҳамла овардан» [10, 1, 430] ба кор рафтааст.

Калимаи *асмо* чамъи калимаи исм буда [10, 1, 92], дар забони тоҷикӣ камистифода аст. Вожаи мазкур бо асоси замони ҳозираи феъли *кушодан* композити *асмокушоро* ташаккул додааст, ки дар маснавии «Муҳити аъзам» ба маънои гирехкушо ба кор рафтааст:

*Ба андеша тимсоли ашёнано,  
Ба гуфтор тӯмори асмокушо. [ч.3, 721]*

Композити дигари архаистӣ *бурудатсӯз* аст, ки тавассути компоненти арабии *бурудат* хусусияти архаистӣ гирифтааст. Вожаи *бурудат* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «сармо, хунукӣ, сардии ҳар чиз» [10, 1, 215] маънидод шудааст. Байти Абулмаонӣ собит мекунад, ки дар таркиби вожаи мураккаб низ ба ин маънӣ истифода шудааст. Композити мазкур як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба маънои сардӣ истифода шудааст:

*Дар тароват ситамзудои тамуз,  
Гоҳи афсурдагӣ бурудатсӯз. [ч.3, 350]*

Асоси замони ҳозираи феъли *сӯхтан* - *сӯз* ҳамчунин бо исми арабии архаистии *вараъ* композити *вараъсӯзро* ташаккул додааст. Вожаи арабии *вараъ* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дучор намешавад. Деххудо дар «Луғатнома» калимаи мазкурро «парҳезгор шудан; парҳезгорӣ, тақво, ҳештандорӣ, ичтиноб кардан аз шубҳахот аз тарси иртиқоб ба маҳрумат» [4, 2, 3127] маънидод мекунад. Композити мавриди таҳлил як маротиба дар маснавии «Муҳити аъзам» дучор шуд:

*Каромат кун, эй нашъанардози роз,  
Шароби вараъсӯзи тақвигудоз. [ч.3, 680]*

Дар таркиби композити *идборписанд* калимаи архаистӣ *идбор* аст, ки дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «бадбахтӣ, бахтбаргашта, тирабахтӣ» [10, 1, 468] маънидод шудааст. Вожаи *идборписанд* як маротиба дар рубоии Абулмаонӣ дучор омад:

*Умре дар зери чархи идборписанд  
Мардӣ мехостанд ҳезони нажанд... [ч.2, 630]*

Аз тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» пайдост, ки калимаи арабии архаистии *инбисот* вожаи сермаъност. Дар фарҳанги мазкур чаҳор маънои калима шарҳ ёфтааст: «1. кушодашавӣ, паҳншавӣ; 2. маҷ. густохӣ, густох шудан; 3. маҷ. бетакаллуфӣ, хушсуҳбатӣ; 4. маҷ. шодӣ ва хушӣ» [10, 1, 480]. Аз байти Абулмаонӣ маълум мешавад, ки калимаи мазкур ба маънои чаҳорум ба кор гирифта шудааст. Композити *инбисотнавоз* дар маснавии «Ирфон» як маротиба ба кор рафтааст:

*Баст аз ин сози инбисотнавоз  
Дили халқе ба риштаи овоз. [ч.3, 90]*

Композити дигаре, ки хусусияти архаистӣ дорад, калимаи *инқисомпазир* аст. Вожаи архаистии *инқисом* дар фарҳанги тафсирий ба ду маънӣ тафсир шудааст: «1. қисм-қисм шудан, ба қисмҳо ҷудо шудан, тақсим шудан; 2. маҷ. парокандагӣ, парешонӣ» [10, 1, 489]. Дар таркиби композити *инқисомпазир* калимаи мазкур ба маънои асли (якум) ба кор рафтааст. Вожаи мураккаби мавриди омӯзиш як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба кор рафтааст:

*Нест аз лутфи маънавитаъсир  
Чавҳари нур инқисомпазир. [ч.3, 65]*

Аз гурӯҳи композитҳои архаистӣ танҳо калимаи *қулзумошом* дар ашъори Бедил ду маротиба дар маснавиҳои «Тилисми ҳайрат» ва «Муҳити аъзам» ба кор рафтааст. Вожаи

арабии қулзум дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маъно тафсир шудааст: «1. баҳри Аҳмар, баҳри Сурх; 2. баҳр» [10, 2, 704]. Дар таркиби композит калимаи мазбур ба маънои дувум ба кор рафтааст:

*Кунун дархури коми ман ҷом нест,  
Чу ман ташнаи қулзумошом нест.* [ҷ.3, 687]

Калимаи *мустақбаландеш* чун дигар композитҳои мавриди омӯзиш дар фарҳангҳо дучор намешавад, вале ҷузъи номӣ ва архаистии он - *мустақбал* ба ду маъно мастур аст: «1. оянда; 2. грам. замони оянда» [10, 1, 760]. Дар таркиби композит калимаи мазбур ба маънои асли ва асосии худ ба кор рафтааст. Калимаи мураккаби *мустақбаландеш* дар назми Абулмаонӣ як маротиба дар маснавии «Муҳити аъзам» истифода шудааст:

*Зи бас ҳол мустақбаландеш рафт,  
Зи фардо ҳам имрӯзи ту пеш рафт.* [ҷ.3, 782]

Дар композити *насақоро* компоненти аввал - *насақ* калимаи архаистии арабист. Вожаи *насақ* низ сермаъно буда, ба маъноҳои «1. тарз, равиш, тартиб, қоида; 2. ҳолат, аҳвол; 3. ҷазо, мучозот» [10, 1, 835] тафсир шудааст. Дар таркиби композит калимаи мазкур ба маънои яқум ба кор рафтааст. Композити мавриди таҳлил як маротиба дар маснавии «Ирфон» дучор омад:

*Ду камолинтизومي имконӣ,  
Насақорои тарзи инсонӣ.* [ҷ.3, 108]

Композити *рабтофарин* як маротиба дар маснавии «Ирфон» дучор шуд. Калимаи мазкур архаистист, зеро ҷузъи аввали он *рабт* - имрӯз аз луғатҳои камистифода маҳсуб меёбад. Вожаи *рабт* дар фарҳанг «бастан, пайванд кардан; пайвастагӣ, бастагӣ, алоқа, робита» [10, 2, 109] маънидод шудааст. Дар таркиби композит ба ин маъно мустаъмал аст:

*З-он натоиҷ, ки вазъи авлод аст,  
Адл рабтофарини азод аст.* [ҷ.3, 371]

Дар композити *самумпарвар* ҷузъи аввали он - *самум* аз калимаҳои камистифодаи арабӣ аст. Вожаи мазкур дар фарҳанг «шамоли гармсери сӯзон, боди бисёр гарм ва зарарнок, ки бештар дар биёбонҳои регзори беобу беалаф воқеъ мешавад» [10, 2, 186] шарҳ ёфтааст. Калимаи мавриди таҳлил дар назми Бедил як маротиба дар ин байт дучор омад:

*Дилҳо самумпарвари афсуни ҳайратанд,  
Дар зулфи ёр шонаи дандони мор буд.* [ҷ.1 (б.а.), 629]

Калимаи *тақаддусҷӯи* ҳамчунин дар маснавии «Ирфон» ба кор рафта, дар таркиби композит калимаи *тақаддус* - муқаддасӣ, порсой, покӣ, покизагӣ [ниг. 10, 2, 351] архаистӣ маҳсуб меёбад. Компоненти дувум на ба маънои асли, балки маҷозии «ба изтироб ва шӯру ҳаяҷон омадан» [10, 2, 798] ба кор рафтааст:

*Яъне он олами тақаддусҷӯи,  
К-аз тахайюл қишудааст оғӯи.* [ҷ.3, 164]

Калимаи мураккаби *бахяфарсо* дар фарҳангҳои зеридаст дучор наомад, вале вожаи *бахя/бахия* дучор меояд [10, 1, 159; 4, 1, 368]. Дар луғатномаҳо калимаи мавриди таҳлил «чок, кӯк, дарз; ҷои дӯхташуда» [10, 1, 158; 4, 1, 368] маънидод шудааст. Воҳиди маҳраҷии композити *бахяфарсо* иборати феълӣ *бахя фарсудан* аст. Композити мазкур ду маротиба дар маснавии «Ирфон» дучор омад:

*Бахяфарсои захми дӯхтае,  
Лахти шамъи фатиласӯхтае.* [ҷ.3, 178]

Аз композитҳои *баҳладор*, *баҳлапӯи*, ки дар онҳо ҷузъи аввал - *баҳла* калимаи архаистист, танҳо композити аввал дар «Луғатнома»-и Деххудо дучор омад. Дар ин

фарҳанг калимаи мураккаби *баҳладор* чунин маънидод шудааст: «он кӣ дорои дасткаши шикорӣ бувад» [4, 1, 474]. Маълум мешавад, ки боз ҳам барои шарҳи маънӣ дониستاني вожаи *баҳла* зарур аст. Дар ҳамин луғатнома ва «Фарҳанги форсӣ»-и Муин калимаи мавриди омӯзиш «дасткаши чармӣ, ки мири шикорон бар даст кунанд ва бад-он бозу чарғ (парандаи шикорӣ аз навъи шоҳин - М.О.) ва ғ.-ро бар даст гиранд» [4, 1, 474; 9, 1, 613], маънӣ гардидааст. Композити *баҳладор* як маротиба дар маснавии «Муҳити аъзам» ба маънии фавк дучор омад:

*Нигаҳ дар кафаш баҳладори ҳаё,  
Чу шоҳини бурҷи қазо бехато. [ч.3, 792]*

Композити *баҳлапӯш* дар фарҳангҳои зеридаст дучор наомад ва гумони яқин он аст, ки дар қиёс бо композити *баҳладор* ба маънои он чӣ пӯшида аст, аз сохтаҳои Абулмаонӣ бошад. Композити мавриди таҳлил як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба кор рафтааст:

*Сарангуштҳо зи ранги ҳино  
Баҳлапӯши гули баҳори ҳаё. [ч.3, 364]*

Композити *валодатхона* аз компоненти арабии *валодат*, ки маънои таваллудро дорад [10, 1, 224] ва чузъи *хона* ташаккул ёфтааст. Воҳиди махраҷии калимаи мураккаб иборати изофии *хонаи валодат* аст, ки дар натиҷаи факки изофат ва дар ҷараёни калимасозӣ ивази ҷой намудани компонентҳо калимаи мураккаби нав ба миён омадааст. Ин композит муродифи *таваллудхона* аст. Композити мавриди таҳлил як маротиба дар маснавии «Тури маърифат» ба кор рафта, макони тавлид, ҷои эҷодро ифода намудааст:

*Валодатхонаи симу зар аст ин,  
Занаҳдон нест, фарҷе дигар аст ин. [ч.3, 571]*

Дар калимаи мураккаби *вадиатхона* чузъи аввал - *вадиат* архаистист. Калимаи мазкур дар фарҳанги тафсири чунин маънидод шудааст: «амонат, чизи амонат гузошташуда ё супурдашуда» [10, 1, 221]. Пас, воҳиди махраҷии ин композит низ иборати изофии *хонаи вадиат* аст. Композити мазкур метавонад, ки муродифи истилоҳи аврупоии *банк* бошад. Калимаи мазкур дар ашъори Бедил ду маротиба дучор омад:

*Бедимоғӣ нақди имконро вадиатхонаест,  
Муҳри ҳар ганҷе, ки хоҳӣ, бар дили тангам гузор.[ч.1 (б.а.), 773]*

*Дилаш аз поси гавҳарҳои асрор  
Вадиатхонаи таҳсили афкор. [ч.3, 438]*

Бо чузъи *хона* дар қолаби мазкур композити *канносохона* дучор мешавад, ки чузъи аввали он – *каннос* калимаи архаистӣ маҳсуб меёбад. Вожаи мазкур дар фарҳангҳо чунин тафсир шудааст: «1. ахлотқаш, рӯбанда, ҷорӯбкаш, фаррош; 2. маҷ. ҷаллод» [10, 1, 538]. Дар назми Бедил композити мазкур ҳамагӣ як маротиба дар маснавии «Ирфон» дучор шуд:

*З-он ҷароғи ҳамӯши тиралаган  
Шамъи канносохона шуд равшан. [ч.3, 371]*

Бо муродифи калимаи *хона* - *саро* дар гурӯҳи калимаи арабӣ+калимаи тоҷикӣ композити *таайюнсаро* дучор мешавад, ки чузъи аввали он - *таайюн* вожаи архаистӣ ва дар ашъори Абулмаонӣ хусусияти истилоҳӣ касб намуда, ба маънои дунёӣ, озодӣ, раҳой, охират ба кор меравад. Аз тафсири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маълум мешавад, ки калимаи мавриди таҳлил аз забони арабӣ ба тоҷикӣ ба ду маъно иқтибос шудааст: 1. муайянӣ, аз байни чизҳо ҷудо ва муайян шудан; 2. равшан ва айнан нишон додан [ниг. 10, 2, 289]. Калимаи мураккаби *таайюнсаро* як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба маънои озмоишгоҳ (лаборатория) ба кор рафтааст:

*Дар таайюнсарои илми басит  
Ари гардиш бар ҷиҳот муҳит. [ҷ.3, 245]*

Вожаи арабии *васотат* дар таркиби композити *васотатнома* архаистӣ махсуб меёбад. Калимаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» воситашавӣ, миёнравӣ, восита шудан тафсир шудааст [10, 1, 227]. Воҳиди махраҷии композити мазкур иборай изофии *номаи васотат* мебошад, ки Бедил дар қолаби калимаи мураккаб ба қор бурдааст. Калимаи мазкур як маротиба дар маснавии «Тилисми ҳайрат» истифода шудааст:

*Ғизо ҳар гаҳ ба васли ҷисм пайваст,  
Васотатномаи ӯ дошт дар даст. [ҷ.3, 441]*

Дар композитҳои *муовадатоҳанг*, *муҳаррафноз*, *тақайюдоғоз*, *талвиннигор*, *таносухном*, *таяммуморзу* низ ҷузъи аввал калимаи архаистӣ буда, воҳиди махраҷии калимаҳои мураккаб ибораҳои изофӣ махсуб меёбанд. Калимаи *муовадат* дар фарҳанг бозгашт қардан, баргаштан. бозгашт тафсир шудааст [10, 1, 740] ва қолаби иборагии композит *оҳанг (қасд)-и бозгашт* аст. Композити мазкур дар назми шоир як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба қор рафтааст:

*Хост гардад муовадатоҳанг,  
Афканад соя бар гули авранг. [ҷ.3, 285]*

Дар композити *муҳаррафноз* компоненти *муҳарраф* калимаи арабии архаистӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дучор намеояд. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо ба ин маънӣ тафсир шудааст: «сухани гардонида, таҳрифшуда, мақлубшуда...» [4, 2, 2620]. Дар ашъори Бедил калимаи мазкур ба маънои мачозӣ истифода шуда, маънои нози азбайнрафтаре дорад. Композити мазкур як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба қор рафтааст:

*Наргисаширо ба гардиши андоз  
Ду ҷаҳон бисмили муҳаррафноз. [ҷ.3, 289]*

Дар композити *тақайюдоғоз* ҷузъи якум - *тақайюд* калимаи архаистӣ буда, дар фарҳанг чунин тафсир шудааст: «ғирифторӣ ба қайди чизе, бастагӣ, вобастагӣ» [10, 2, 351]. Воҳиди махраҷии композит иборай изофии *оғози тақайюд* мебошад. Калимаи мазкур як маротиба дар маснавии «Ирфон» истифода шудааст:

*Ин ҳамон илми мутлақи роз аст,  
Ки дар ин ҷо тақайюдоғоз аст. [ҷ.3, 54]*

Калимаи арабии *таносух* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маъно тафсир шудааст: «1. якдигарро насх қардан, ботил қардан, нест қардан; 2. ба ақидаи хурофотӣ – рафтани рӯҳ аз як қолиб ва даромадани он ба қолиби дигар, кӯчидани рӯҳҳо» [10, 2, 323]. Калимаи мавриди таҳлил дар шеъри Бедил як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба қор рафтааст:

*Агар ин ибрати таносухном  
Дар ҷаҳони зуҳур будӣ ом. [ҷ.3, 279]*

Калимаи арабии архаистии *талвин* дар фарҳанги тафсири ба маънои «ба ранги дигар даровардан, гуногунранг қардан» маънидод шудааст [10, 2, 312]. Дар таркиби композити *талвиннигор* ба ин маънӣ мустаъмал аст. Калимаи мураккаби мазкур як маротиба дар «Муҳити аъзам» барои ифодаи сифати олам истифода шудааст:

*На паргори чарх аст талвиннигор,  
На ин маркази хок тамкиншиор. [ҷ.3, 634]*

Хулоса, дар таркиби вожаҳои мураккаби шеъри Бедил як қатор калимаҳои арабии камистифода ва ё архаистӣ дучор мешаванд, ки ҳама маҳсули таҳайюли шоир мебошанд, зеро дар фарҳангҳои тафсири дучор намешаванд.

2. Композитҳое, ки чузъи дувуми онҳо архаистист. Аз назми Бедил аз қолаби исм+асоси замони ҳозираи феъл композити *абҷадниюширо* дарёфт намудем, ки компоненти дувуми он архаистист. Калимаи мазкурро феъли *ниюшидан*, ки аз калимаҳои аслии тоҷикӣ, ранги архаистӣ додааст. Феъли *ниюшидан* дар фарҳанг «шунидан, гӯш кардан, гӯш фаро додан, гӯш фаро доштан» [10, 1, 858] тафсир шудааст. Пас, композит маънои абҷадшунавро дорад. Композити мазкур низ як маротиба дар маснавии «Ирфон» ба кор рафтааст:

*Чашимо навнигоҳи ҳайрат монд,  
Гӯш абҷадниюши гафлат монд.* [ҷ.3, 77]

Аз таҳлили истифодаи компоненти композитҳо маълум мешавад, ки Бедил аз рӯи зарурат на танҳо калимаҳои арабии архаистӣ, балки гоҳо вожаҳои аслии тоҷикии камистифодаро низ ба кор гирифтааст.

3. Композитҳое, ки ҳар ду чузъи онҳо архаистист. Дар композити *таҷаррудохта* ҳар ду компонент, ки яке арабӣ (таҷарруд) ва дигаре калимаи тоҷикӣ (охта), архаистӣ маҳсуб меёбад. Вожаи арабии *таҷарруд* дар фарҳангҳо ба ду маъно дучор мешавад: «1. гӯшанишинӣ, тарки дунё; 2. танҳой, безанӣ» [10, 2, 358]. Аз маънидоди Деххудо маълум мешавад, ки маънои аслии калима «кӯшиш кардан дар кор ва аз ҳар чиз фориг шудан ва ба он кор пардохтан» [4, 1, 697] буда, маънои «тарки дунё кардан» маҷоз аст [ниг. ҳамон ҷо].

Калимаи тоҷикии *охта* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» сифати феъли аз *охтан* шарҳ ёфта, феъли мазкур берун кардан, баровардан тафсир шудааст [ниг. 10, 1, 941]. Дар «Луғатнома»-и Деххудо низ дар тафсири маънои воҳиди луғавии *охта* оварда шудааст: «кашида, баркашида, берункарда» [4, 1, 22]. Композити мавриди таҳлил дар маснавии «Ирфон» як маротиба дучор омад:

*Сари хуришеди барфарохтае,  
Теги барқи таҷаррудохтае.* [ҷ.3, 359]

Аз таҳлили маводи ашъори Абулмаонӣ пай бурдан мумкин аст, ки, аввалан, миқдори композитҳои хусусияти архаистидошта зиёд нест, сониян, аксари ин навъи композитҳо дар маснавиҳои фалсафии шоир, махсусан «Ирфон» ба кор рафтаанд. Баъдан, дар қисми бештари композитҳо чузъи номӣ - компоненти аввал, ки калимаи арабист, хусусияти архаистӣ дорад. Солисан, калимаҳои архаистӣ дар назми шоир басомади зиёд надоранд ва асосан яққаратӣ ба кор рафтаанд.

#### **Пайнавишт:**

1. Баҳор, М. *Сабкиносии ё таърихи татаввури насри форсӣ. Ҷ.1-3.* / М.Баҳор. -Техрон: Амири Кабир, 1373. Ҷ.1. -467с.; Ҷ.2. -432 с.; Ҷ.3. - 448 с.
2. Баҳор, М. *Сабкиносии ё таърихи татаввури насри форсӣ. Талхиси С.Миробидинӣ. Баргардони Ш.Исрофилниё, Н.Сарқоров.* / М.Баҳор. -Душанбе: Бухоро, 2012. -570с.
3. Бедил Дехлавӣ. *Куллиёт. Ҷ.1-4. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста, Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифа Баноравонӣ.* / Бедил Дехлавӣ. -Техрон: Талоя, 1389. Ҷ.1 (бахши аввал). *Ҷ.2. Таркиббанд; Тарҷеббанд; Қасоид; Қитъаот; Рубоӣёт -650с.; Ҷ.3. Маснавиҳо. -812 с.; Ҷ.4. Чаҳор унсур; Руқоат; Нуқот.* -582 с.
4. Деххудо, А. *Фарҳанги мутавассити Деххудо. Дар ду муҷаллад (зери назари дуқтур Саъидҷаъфари Шаҳидӣ)/ А.Деххудо.* -Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷ.1-2. -3224 с.
5. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. Лексикология. Фонетика. Морфология.* - Душанбе: Маориф, 1982. -461с.

6. Кадканӣ, М.Ш. Шоири оинаҳо (баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил). / М.Ш.Кадканӣ. -Техрон, 1379. - 338 с.
7. Маонӣ, А.Г. Фарҳанги ашъори Соиб. Дар ду муҷаллад. / А.Г.Маонӣ. -Техрон: Муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ, 1365. Ҷ.1-2. - 818.с.
8. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатишиносӣ. / Ҳ.Маҷидов. - Душанбе: Деваштӣч, 2007. - 255 с.
9. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Дар шаш муҷаллад. / М.Муин. -Техрон: Амири Кабир, 1375. Ҷ.1-4. -5277с.; Ҷ.5-6. -2351с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар 2 ҷилд (дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ). - М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. -951с.; Ҷ.2.-949 с.

**Reference Literature:**

1. Bahor, M. *Stylistics or History of Persian Prose Evolution*. – VV. 1 – 3 /M.Bahor. – Tehran: The Great Emir, 1373 hijra. V.1. -467 pp.; V.2. -432 pp.; V.3. -448 pp.
2. Bakhor M. *Contracted by S. Mirobidini. Transposition by Sh. Isrofilniya and N. Sarkorov / M. Bakhor*. – Dushanbe: Bukhara, 2012. – 570 pp.
3. Bedyll, Dehlavi. *Compositions. In 4 volumes. Under the editorship of Kholmukhammad Khast and Khalilullokh Halilo // Dehlavi Bedyll*, - Tehran: Vanguard, 1389 hijra. V. 1. Book 1. Gazels. - 798 pp. p 1 (Book 2) 1600 - v.2 Tarkibbands, Tarjebands, Kasoits, Kytoots; Rubais. - 650 pp; V 3 – Masnavies, 812 pp.; V.4. Four Elements. Rukaots; Nikots; - 582 pp.
4. Dehhudo, Aliakbar - *Dehhudo's Middle Dictionary. In two volumes. Under the Editorship of Dr. Saidjafar Shakhidi / Aliakbar Dehhudo*. - Tehran; Printing-publicational outfit under Tehran University, 1385 hijra. vv. 1-2. - 3224 pp.
5. *Modern Tajik Literary Language. Book 1. Lexicology. Phonetics. Morphology*. – Dushanbe: Enlightenment, 1982. – 461 pp.
6. Kadkani, M. Sh. *Poets of Mirrors (Research of Indian Style and Bedil's Poetry)*. / M. Sh. Kadkani. - Tehran, 1379 hijra. - 338 pp.
7. Maoni A. G. *Soib's Dictionary of Poetry. In two volumes / A. G. Maoni*. - Tehran: Cultural Exploration Centre. 1365 hijra. VV. 1-2. - 818 pp.
8. Madjidov Kh. *Modern Tajik Literary Language. P. I. Lexicography*. / Kh. Madjidov: Dushanbe: Devashtich, 2007. – 255 pp.
9. Muin, Mukhammad. *Persian Dictionary in 6 Volumes*. / M. Muin. - Tehran: The Great Emir, 1375 hijra. V.V. 1-4. - 5277 pp. V.V. 5-6. - 2351 pp.
10. *Tajik Language Dictionary. (Since the X-th up to the Beginning of the XX-th Centuries). In two volumes. Under the editorship of M. M. Shukuruv, V.A. Kapranov, R. Koshim, N.A. Masumi*. - М.: Soviet Encyclopedia, 1969. V.1. - 951 pp. : V.2 - 949 pp.